

Marija Planić-Lončarić

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Odjel za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad
predan 15. 4. 1989.

Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika

Sažetak

Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika predstavljaju dvorišta koja su smještena u unutrašnjim dijelovima blokova. Blokovi su u ranijem razdoblju nepravilna oblika, a u razvijenom srednjem vijeku pravilnih obodnih linija. Osim zajedničkih prostora dvorišta, oni sadrže i pojedinačne prostore: stambene za vlasnika bloka i ljude o njemu ovisne, robove i služinčad. Vlasnik bloka živi na rubnom dijelu uz ulicu, a ovisan čovjek uz vlasnikova skladišta u središtu bloka, uz dvorište do kojeg se dolazi slijepim uskim prilazom, vrlo često nadsvodenim, branjenim i zatvaranim. Ostataka ovoga ranosrednjovjekovnog organiziranja stambeno-gospodarskih zona u Dubrovniku ima vrlo malo (blok između Stulijeve ulice i Ulice kneza Krvaša). Razvijeni oblik takvog maloga feudalnog prostora nalazimo u bloku između Pracetove i Božidarevićeve ulice. Iako je on u biti jednakih karakteristika, a to je osnovni hijerarhijski odnos između položaja i veličine vlasnikove kuće i one ovisnih ljudi, blok je razvijeniji u odnosu veza dvorišta s okolnim gusto izgrađenim tkivom i obližnjim ulicama. Izduženo zajedničko dvorište današnje Restičeve ulice samo je jedna od oblikovnih varijanta takvih prostornih cjelina. Dvorište je u ovom slučaju zatvoreno, branjeno na dva rubna dijela, i to kućama-kulama.

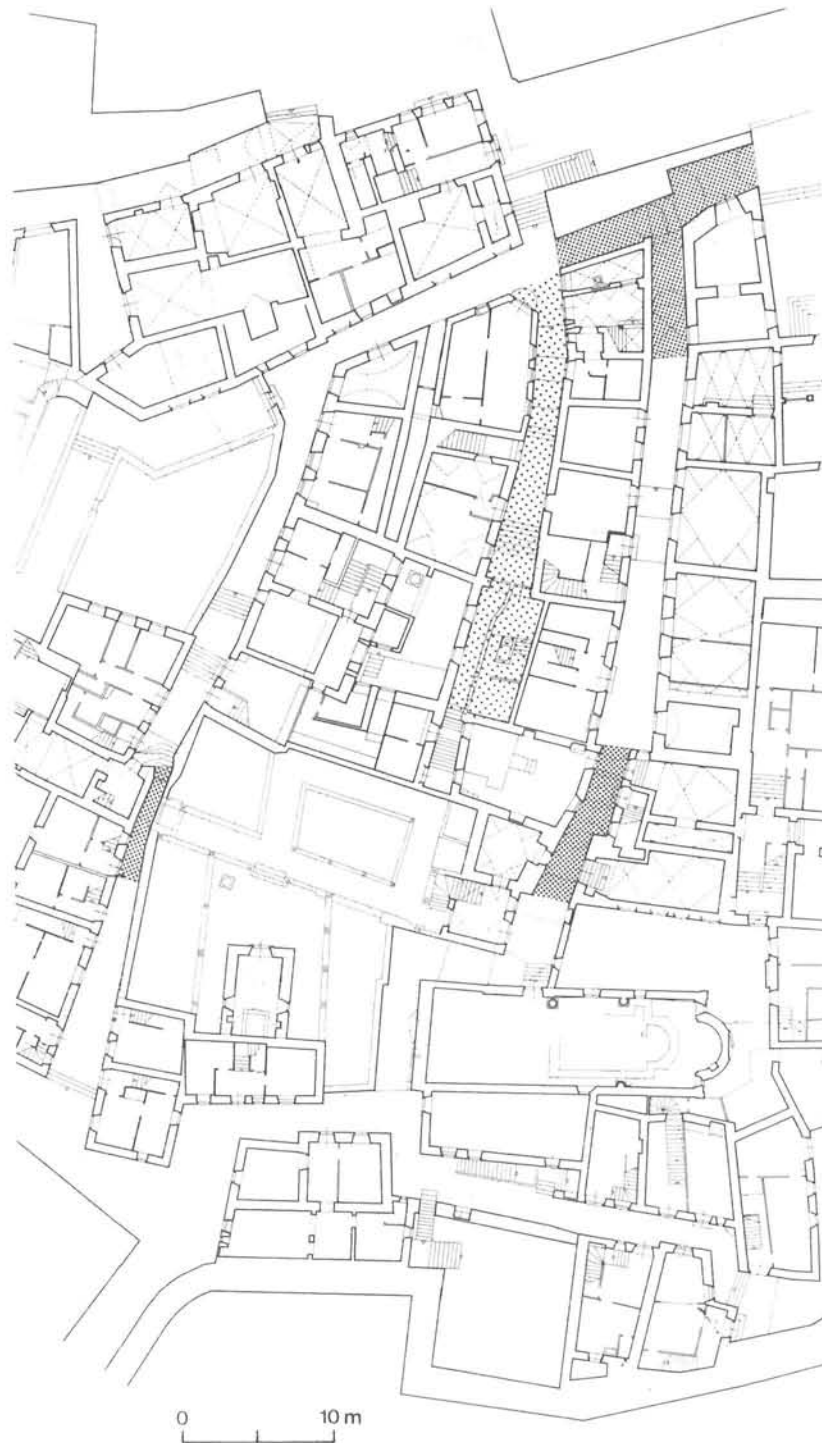
Statut iz 1272. godine i Regulacija 1296. godine prekinuli su život ovih zajednica. Nove su ulice trasirane kroz njihove površine. Robova više nema, a češće nailazimo na težaka koji je unajmljen za pojedini posao. Za sve veći broj slobodnih pučana, stanovnika grada, postoje nove zone slobodnog, individualnog stanovanja (tako npr. na prostoru općinskog vlasništva na Prijekom), a zajednički su prostori trgovi i ulice, kojih ima više, šire su i otvorene.

Dvorišta središnjih dijelova stambenih blokova u zoni srednjovjekovnog Dubrovnika predstavljaju slobodne, zajedničke prostore gusto nastanjenih kuća i njihovih spremišta.¹ Mijene pojedinih faza izgradnje Dubrovnika i naglašenija rušenja izazvana potresima ostavila su vidljivim tek poneke prostore tih unutarnjih dvorišta.

Po svojoj površini dvorišta su mala, smještena u središnjim dijelovima bloka i zajednička su nekolicini stambenih objekata. Slijepi prilazi povezuju ih s ulicom i trgom – slobodnim, javnim prostorom grada. Ovi slobodni i otvoreni prostori nalaze se u najstarijim dijelovima Dubrovnika, u njegovim južnim i središnjim područjima. Srednjovjekovni grad u svojem razvojnom slijedu ima ranu fazu izgradnje, kojoj ponajviše i pripadaju takvi prostori. Grad je tada bio naseljen vrlo gusto i branjen gradskim zidom. Prostor unutar zidina veoma je vrijedan. On se pažljivo »troši« i razumno upotrebljava. Grad je podijeljen na različito velike stambene jedinice – nepravilne blokove – između kojih su protisnute uske, krivudave ulice. Lijep i donekle očuvan primjer takvog ranosrednjovjekovnog stambenog bloka jest onaj zapadno od crkve sv. Stjepana.² Blok je s istoka oivičen Stulinom ulicom, a sa zapada Ulicom kneza Krvaša. Malo središnje dvorište postoji u južnom dijelu današnje Ulice Stjepana Gradića. Ova je ulica zapravo slijepi prilaz, koji je vodio do malog proširenja dvorišta. Prilaz postaje (vrlo vjerojatno nakon zahvata regulacija s kraja 13. stoljeća)³ ulica, te se kao Stražnja ulica spominje tijekom 14. stoljeća.³ Izgradnjom velikog vrta Gradića u južnom dijelu bloka, potkraj 16. stoljeća, ulica prestaje funkcionirati te prilaz dolazi opet do dvorišta i do onih kuća koje su izgrađene u središtu bloka. U takvim objektima uz prilaz žive ovisni ljudi, robovi, služinčad vlasnika cijelog bloka ili jednog njegova dijela.⁴ Osim stanova za ljude ovisne o vlasniku, u ovom unutarnjem tkivu postoje i skladišta u kojima vlasnik čuva svoje poljoprivredne proizvode s kojima najčešće trguje. Ovaj otvoreni prostor služi spomenutim namjenama: ovamo se različite robe dopremaju, uskladištuju i otpremaju, a ovdje borave i ljudi koji rade za najbogatijeg čovjeka povećane stambene cjeline.

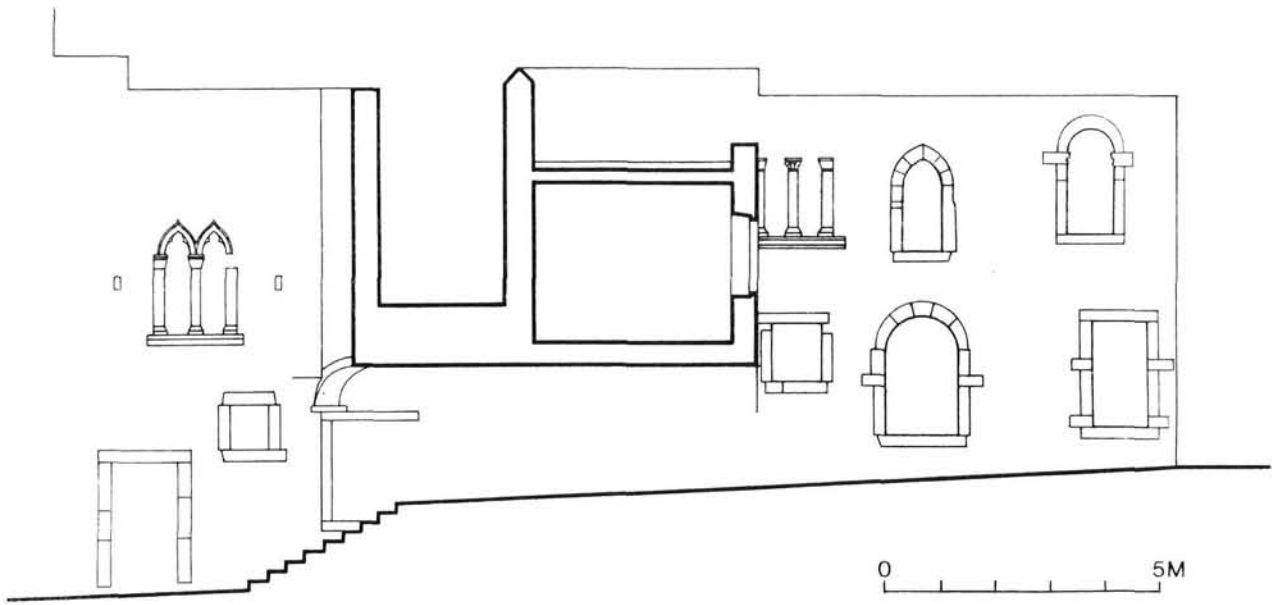
Uz ulične poteze međutim stanuje vlasnik i ljudi kojima on iznajmljuje kuću ili dio kuće,⁵ ili pak oni koji na njegovu terenu⁶ – na građevnom zemljištu – grade svoju kuću. Ovu dvojnost susrećemo vrlo često u materijalima Dubrovačke kancelarije. Često je u nekom sporu ili pak dogovoru spomenut netko tko gradi kuću na parceli koja je u vlasništvu jednog od vlastele ili pak u vlasništvu općine. Kao što su nepravilni blokovi srednjovjekovnoga grada različito veliki,⁷ tako su i dijelovi pojedinog bloka međusobno različiti. Najčešće se veći objekti nalaze na rubnim dijelovima, a manji su izgrađeni u zgusnutim dijelovima njegova središta.

Vlasnik bloka nastoji potpuno iskoristiti svoj dio građevnog zemljišta. Tako su na razini I. i II. kata vrlo često izgrađeni stambeni mostovi iznad rubno smještenih ulica. Očuvan primjer tako vješto osvojenoga zračnog prostora gradske komunikacije postoji uz zapadnu liniju bloka, u središnjem dijelu Ulice kneza Krvaša. Krivudava uska ulica na ovom je dijelu sasvim sužena i nadsvodena izgrađenim stambenim dijelovima. Uz istočni dio bloka, uz današnju Stulijevu ulicu, postoji isto tako izgrađen nadsvodeni dio ulice. Takvih nadsvodenja ulica u starijim dijelovima grada ima mnogo, a obližnja Androvićeva ulica u svom sjeveroistočnom dijelu više sličí iskopanom rovu nego uličnom potezu. No to nas ne treba čuditi. Sve je to izgrađivano u vremenu kad su ognjišta, zahodne niše, pa i zidni ormari građeni kao istaci u vanjskom zidu kuće. Skučena unutrašnjost kuće postala je nešto veća ako su i stepe-

- stijepi prilazi i unutarnja dvorišta
- nadsvodeni prilazi
- zatvoreni ulaz

Dubrovnik, blok između Stuline ulice i Ulice kneza Krvaša, tlocrt prizemlja, mj. 1:500 (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)
Dubrovnik, the block between Stuli St and Kneza Krvaša St, plan of the ground floor (plans reconstructed by Ivan Tenšek)

Romaničko-gotička kuća u Ulici kneza Krvaša, pročelje (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)
Romanesque-Gothic house in Kneza Krvaša St, facade (Ivan Tenšek)

ništa za više katove polazila s ulične površine i bila sasvim vodena kao prizidana konstrukcija s vanjske strane kuće.

Ulaz na I. katu uz prizemni ulaz postojao je i na romaničko-gotičkoj fasadi, koja se nalazi u Ulici kneza Krvaša, južno od uličnog nadsvođenja.⁸ Tako ova uska srednjovjekovna kuća, kasnije obilježena brojem 8, ima za prizemlje zaseban ulaz, a za I. kat ulaz do kojega su vodile vanjske stepenice. Kasnorenesansni Gradićev perivoj uklopio je u svoju površinu nekadašnji stambeni objekt, no njegovo ulično pročelje očuvano u visokom ogradnom zidu perivoja čitko pokazuje načine komuniciranja između vanjskog, javnog i unutarnjeg, privatnog prostora. Ova relativno skromna srednjovjekovna kamena kuća dokazuje da je u onodobnom, pretežno u drvu izgrađenom, Dubrovniku uz reprezentativnu stambenu arhitekturu bilo od kamena građenih i srednjih stambenih objekata.

No kao što je drveni grad zamijenjen kamenim, tako su i novija zdanja s vremenom zamijenila starija, trošna ili srušena. Tako se uz slijepi prilaz nalazi i poneki kvalitetniji renesansni ili barokni stambeni dio na mjestu nekadašnjih skladišta ili kućeraka ovisnih ljudi, koji su ponajčešće bili zauzeti radom na polju vlasnika u izvangradskim prostorima.

Obnovu doživljavaju i obodni stambeni objekti, kuća, palača, a pokatkad i kuća-kula, samog vlasnika bloka.⁹ Prema položaju i tlocrtu, koji je vrlo često kvadratnog oblika, mogli bismo zaključiti da je riječ o fortificiranome visokom stambenom objektu, kakav je npr. onaj očuvani u blizini katedrale, na sjevernom kraju Restićeve ulice. Toj su grupi najvjerojatnije pripadali objekti uz ulična nadsvođenja u Ulici kneza Krvaša i Stulijevoj. Oni još čuvaju poneki srednjovjekovni arhitektonski oblik, kao što su dijelovi čvrstog zida, dok je ostalo preoblikovano i pregrađeno u kasnijim razdobljima. Tako umjesto vitkih zdanja kuća-kula,¹⁰ koje su upotpunjavale grupu vertikala (uz crkvene zvonike i gradsku kulu-sat grada), imamo niže, šire, renesansne, manirističke i barokne palače, kojih su nam tlocrtna rješenja malo čudna, malo izvan ili prije vremena.

Posve je jasno da zajednički slobodni prostori stambenih sred-

njovjekovnih zona Dubrovnika ne predstavljaju njegov specifičan način izgradnje. Kao usporedbu donosimo rješenje u izgradnji jednog dijela istočnog prostora grada Cresa.¹¹ Iz većeg, prostranijeg trga, uz koji je izgrađena reprezentativna palača, prelazi se ispod uličnog nadsvođenja u manje zatvoreno zajedničko dvorište. Uz njegov obod izgrađeno je nekoliko skromnih stambeno-gospodarskih objekata. Njihov je odnos jednak odnosu onih ranije opisanih u Dubrovniku. Palača je velika, na istaknutom položaju gradske komunikacije.

Kuće su male, stisnute u jednom zabranu, čuvane i nadgledane nadsvođenjem prilaza. Osim položaja i međusobnih odnosa sve je ovdje obnovljeno kasnije, kao uostalom i u Dubrovniku.

Sljedeći dubrovački primjer očuvanoga zajedničkog dvorišta jest u središtu velikoga pravokutnog i pravilnog stambenog bloka, danas omeđena ulicama: Gučetićevom na sjeveru, Pracatovom istočno, Strossmayerovom južno i Božidarovićevom zapadno.

Ovaj veliki prostor bio je prije 1296. godine, znači u času prosijecanja nove Božidarovićeve ulice, još i nešto veći. U središnjem je dijelu grada uz ulice spomenute u tekstu Statuta iz 1272. godine.¹² To je ulica koja ide od Menčetićevih vrata prema Placi (današnja Pracatova ulica) te ulica koja kod crkve Svih svetih ide prema istoku do ulice ispod imanja Matije Menčetića (danas Prolazna i Gučetićeva ulica).

U ovome velikom stambeno-gospodarskom bloku prepliću se stariji načini organiziranja ovakvog područja (spomenuti već kod bloka s Gradićevom ulicom) s nizom novosti koje su prethodile odlukama sadržanim u V. knjizi Statuta. Ulice su ravne i pravilne, pa je i blok takav. Ulice se spominju kao već postojeće, a unutarnje, zajedničko dvorište krakasto povezano s tri prilaza slični središnjem križanju, sastajalištu internih putova. Ono više nije proširenje jednog čorsokaka. Dio ovog maloga pravokutnog dvorišta izgrađen je naknadnim zdanjima, dok su okolni objekti obnavljani i pregrađivani po nekoliko puta. Ipak u najkvalitetnije dijelove oboda spadaju oni s renesan-

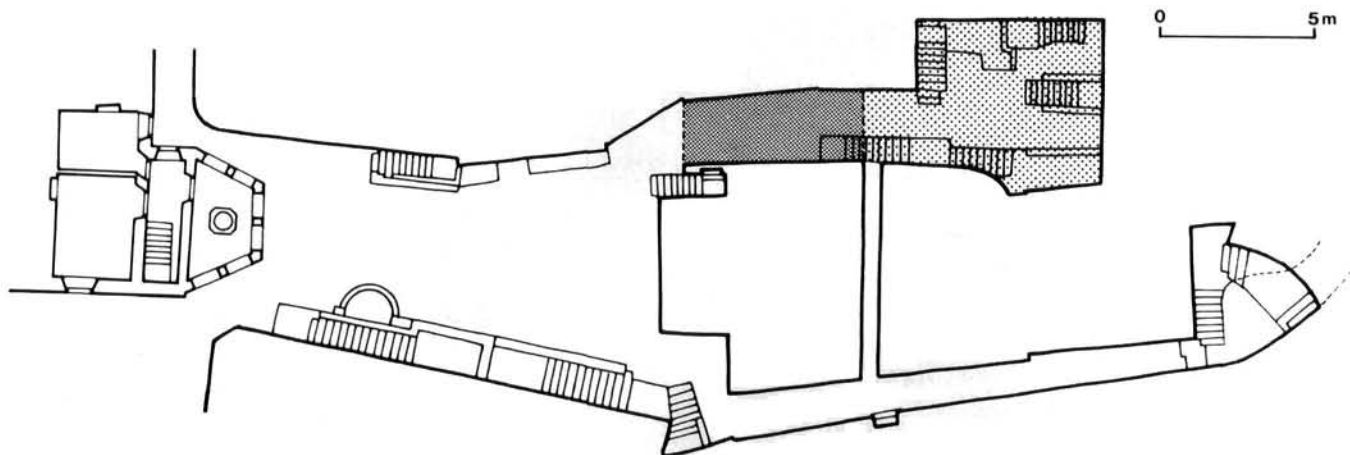

Nadsvodnje u Ulici kneza Krvaša (foto: Krešimir Tadić)
Kneza Krvaša St – detail (Photo Krešimir Tadić)

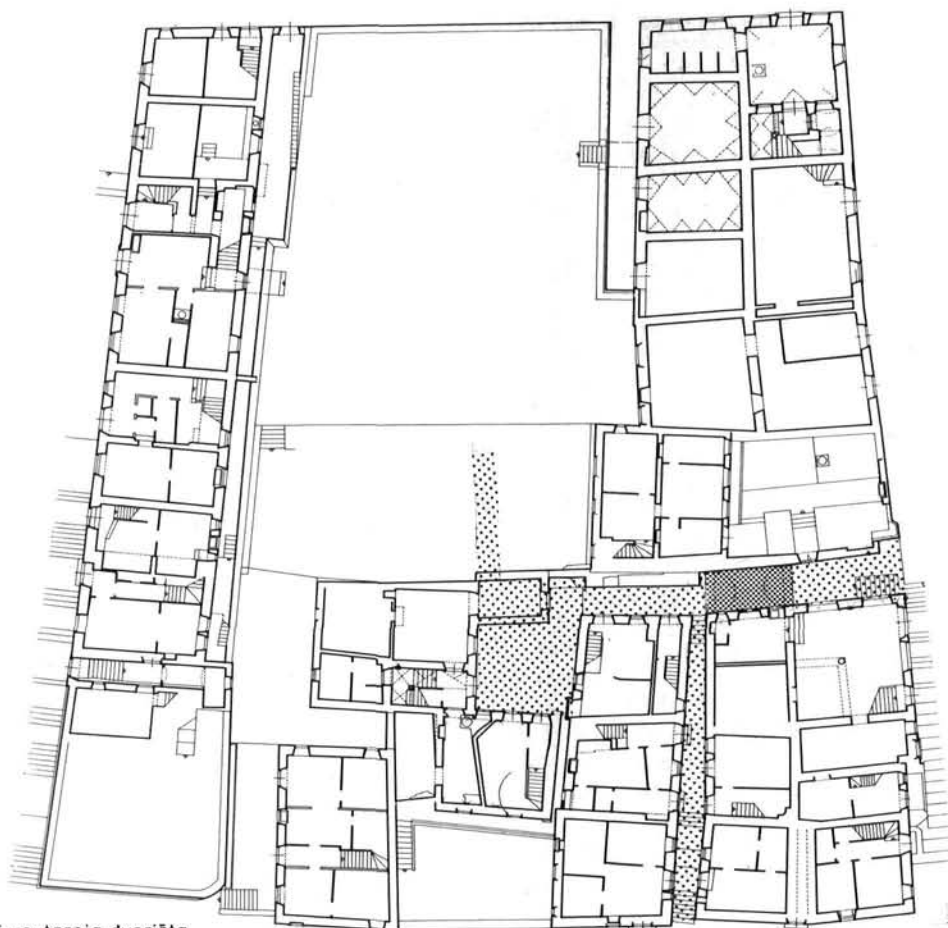
snog objekta smještena na južnoj strani dvorišta. Od tri spomenuta prilaza dva su u tkivu bloka i funkcioniraju do danas: jedan je ulica Tmušasta, koja s južne strane dolazi do linije drugog prilaza, do ulice Pećarice, koja prilazi dvorištu s istočne strane. Jedan i drugi prilaz su zanimljivi: Tmušasta, koja je na svojem najužem dijelu široka nešto manje od metra, i šira Pećarica, koja je u jednom dijelu nadsvodena. Ovo nadsvodnje na internoj komunikaciji upućuje na postojanje jakog, vjerojatno i fortificiranog vlasteoskog objekta, koji je nadgledao ulaz do središta bloka, do unutarnjeg dvorišta.

Dijelovi romaničkog zida na srušenome gotičkom objektu južno od nadsvodnje upućuju na južni krak ovog »ulaznog« objekta. Je li Tmušasta ulica jedan nešto kasniji proboj kroz gusto izgrađeno tkivo bloka ili je ona isto tako imala svoj nadzirani ulaz, teško je danas reći. No sigurno je jedno – ona dokazuje iskorištenje gradskog prostora u svom najsurovijem obliku. Tako središnji stambeni objekt ima ugrađene tri strane. Jedino pročelje okrenuto je na ulicu širine jednog metra, a kuća je visoka kao i ona nasuprot njoj.

Treći prilaz nedavno je otkopan. U vezi sa sanacijom objekta

Cres, prostor trga i dvorišta u istočnom dijelu grada, nacrt (arhitektonski snimak: Ivan Prtenjak)
 Cres, a square and courtyard in the east section of town, plan (Ivan Prtenjak)

- stijepi prilazi i unutarnja dvorišta
- nadsvodeni prilazi
- zatvoreni ulaz

Dubrovnik, blok između Pracatove i Božidarevićeve ulice s ucrtanim novim prilazom, tlocrt prizemlja, mj. 1 : 500 (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)
 Dubrovnik, the block between Pracata and Božidarevića St with new passage of access, ground floor plan (Ivan Tenšek)

Osnovna škola Grad, vrt s iskapanim novim prilazom (foto: Krešimir Tadić)
 »Grad« Elementary school, garden with excavation of a new passage of access (Photo Krešimir Tadić)

Tmušasta ulica (foto: Krešimir Tadić)
 Tmušasta St (Photo Krešimir Tadić)

O. Š. Grad (Škola Miše Simoni), oštećenog u potresu 1979. godine, te s izgradnjom pratećih objekata u susjednom vrtu, prišlo se arheološkom istraživanju.¹³ Vrtna ploha krila je, kao što je kasnije bilo vidljivo, cijeli niz stambenih objekata srušenih još u potresu 1667. godine. Tom je prilikom otkopan u južnom dijelu vrta slijepi prilaz koji je povezivao dvorište s gusto izgrađenim dijelom središta bloka. Prilaz je približne širine kao Tmušasta ulica, a gustoća stambenih jedinica srodna je onima u Ulici kneza Krvaša (kuće br. 7, 8).

Današnje zajedničko dvorište ima u jednom dijelu zidano, rustično grlo cisterne – čestog pratioca unutarnjih dvorišta srednjovjekovnih stambeno-gospodarskih blokova.

Pri analizi površine ovog bloka nužno je osvrnuti se na odnos starijih dijelova grada ovičenih potezom gradskog zida i prostora vlasteoskih blokova građenih na tlu sjevernih padina. Lukša Beritić stavlja gradski zid u visinu ulice Pećarice i za to navodi cijeli niz vrlo ozbiljnih razloga.¹⁴ Mi bismo međutim kao istraživači prostora srednjovjekovnih blokova radije pristali uz jedan drugi već postojeći prijedlog, a to je onaj koji liniju gradske fortifikacije locira u visinu Strossmayerove ulice.¹⁵ Naime formiranje velikih pravokutnih blokova zbiva se tijekom 11. i 12. stoljeća i teško je sagledati organiziranje ovakvih cjelina s jedne i druge strane zida, koji još u to doba funkcionira. Konačno sljedeći pravi sjeverni zid grada izgrađen je tek tijekom 13. stoljeća na vrhu Prijekog.

Slijedi pitanje ulaza odnosno vrata nekih prostora. Spomenuta Menčetićeva vrata,¹⁶ kojima prolazi postojeća ulica (navedena u tekstu V. knjige Statuta iz 1272. godine)¹⁷ i kreće prema Placi, najvjerojatnije su gradska vrata nazvana imenom vlasnika okolnih posjeda. To je čest slučaj. No ima i ulaza kojima se u to doba ulazi u nečiji privatni prostor, teritorij. Vrlo su vjerojatno postojala vrata kojima se ulazilo preko prilaza, današnje ulice Pećarice, u središnji dio vlasteoskog bloka.

Srodan primjer, ali ovaj put i naveden, jesu vrata koja vode u obližnji posjed Gundulića, a kroz njih se 1296. godine, kako je

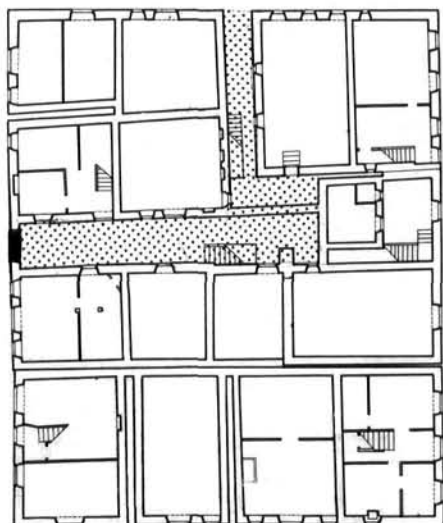
navedeno u tekstu VIII. knjige Statuta,¹⁸ trasira nova ulica (današnja Kabužićeva). Odlukama takvog sadržaja dokida se prostor vlasteoskog bloka. I posve je razumljivo da je samo pukom slučajnošću očuvan još poneki prostor zajedničkoga unutarnjeg dvorišta. Osim gradskog zida postoje zidovi vlasteoskih posjeda. Oni se spominju dosta često u materijalima Kancelarije, dok kasnije, nakon zahvata velikih regulacija, pomalo iščezavaju.

U ugovoru iz 1282. godine, prilikom zamjene zemljišta između Vukasovića i Gundulića, spomenut je jedan takav Vukasovićev ogradni zid.¹⁹ Jačanjem komunalne vlasti takva utvrđena imanja prestaju postojati i na gradskom i na izvangradskom prostoru.²⁰

Dubrovnik na svom području sustavno organizira i podiže nova naselja. Tako su oko sredine 14. stoljeća izgrađeni Ston i Mali Ston na Pelješcu.²¹ Primjer ovoga pravokutnoga stambeno-gospodarskog vlasteoskog bloka ukazuje na vrlo dugo trajanje načina života karakterističnog za te cjeline. Iako je grad osnovan u vremenu koje je udaljeno od takvog načina organiziranja privatnih prostora, ovdje se sve događa baš u tim okvirima. Uz malo kvadratno zajedničko dvorište ne žive robovi, nego seljaci koji pod raznim ugovorima obrađuju vlasteosku zemlju okolnih prostora.²² A i skladišta su ovdje. Dva prilaza vode do dvorišta. Na početku jednog je renesansni portal uz kvalitetnu gotičko-renesansnu kuću vlasnika ovog dijela bloka.

Ono, međutim, što ove male kvadratne vlasteoske blokove povezuje s vremenom u kome su građeni, jest uvođenje tipškoga stambeno-gospodarskog objekta, znači objekta koji se na dubrovačkom području javlja tek poslije odredbe regulacije 1296. godine. Ta jednolikost ponovljenog detalja, kao i ravna obodna ulica u velikom pravokutnom bloku u Dubrovniku, znači novost vezanu uz načine planskih zahvata, novost koja i dovodi, iako polako, do ukidanja vlasteoskih gradskih imanja – blokova.

Osim toga su objekti malih stonskih blokova niski, a zajed-

Ston, blok uz Ulicu od Stoviša, tlocrt prizemlja (arhitektonski snimak: Ivan Prtenjak, Ivan Tenšek)
 Ston, block along Od Stoviša St, ground floor plan (Ivan Tenšek)

ničko je dvorište lišeno atmosfere sumornosti i stiješnjenosti, stalno prisutne u ranosrednjovjekovnim grupacijama.

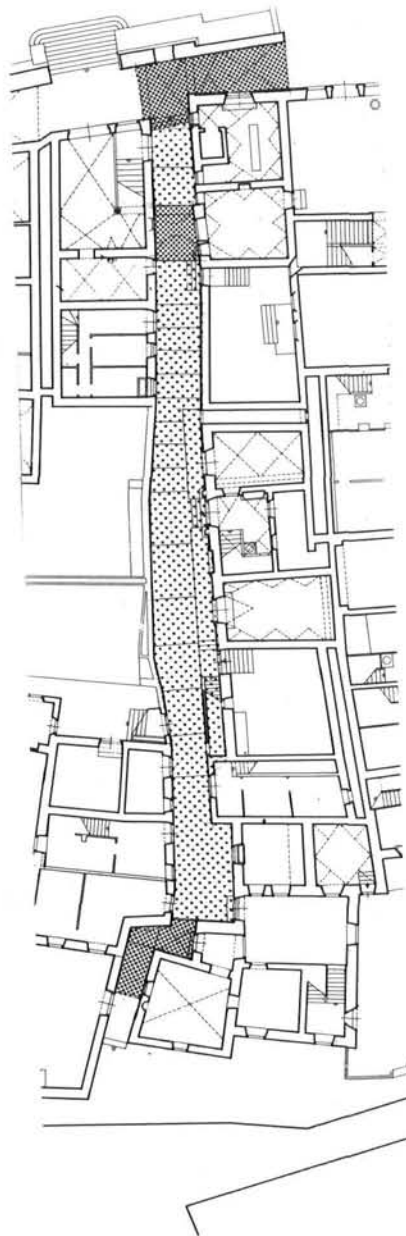
Restićeva ulica na Pustijerni²³ bila je u razdoblju razvijenoga srednjeg vijeka (12, 13. stoljeće)²⁴ isto toliko dvorište kao i ulica. Ne treba nas nipošto u ovom slučaju smetati njezin izduženi oblik. Dvorišta, konačno, mogu biti različita: kružna, eliptična, pravokutna, sasvim nepravilna, kao uostalom i zgrade koje ih okružuju. Prostor današnje Restićeve ulice svrstavaju u grupu srednjovjekovnih zajedničkih dvorišta – u ovom slučaju stambeno-gospodarskih nizova, a ne bloka – a to su iste značajke koje smo srećali kod ranije navedenih primjera.

Nizovi su čuvani, kontrolirani, zatvoreni na oba kraja, tj. na južnom i sjevernom dijelu, kao što su blokovi imali nadziran ulaz prilaza, a središte bloka bilo je tako gusto izgrađeno da je već samim tim predstavljalo zonu nepropusnosti.

Fortificirani vlasteoski objekti bili su na ulazu i izlazu slobodne zone.²⁵ Bile su to prave kuće-kule, koje su spajale obrambenu funkciju i reprezentativan izgled. Uz te istaknute vertikalne elemente vlasteoskog objekta postojali su krakovi nižeg dijela smješteni uz oba kraja izduženog dvorišta.²⁶ Tako je jednoj utvrđenoj srednjovjekovnoj kući pripadala središnja kula s istočnim i zapadnim krilom, koji su okružili vrhove dvorišta. Nadsvođenja iznad današnje ulice, i to na oba njezina kraja, povezuju razmaknuta krila vlasteoskog objekta. Nadsvođenja su i na ulici Pustijerna, koja je sjevernom dijelu nizova položena okomito na njih.

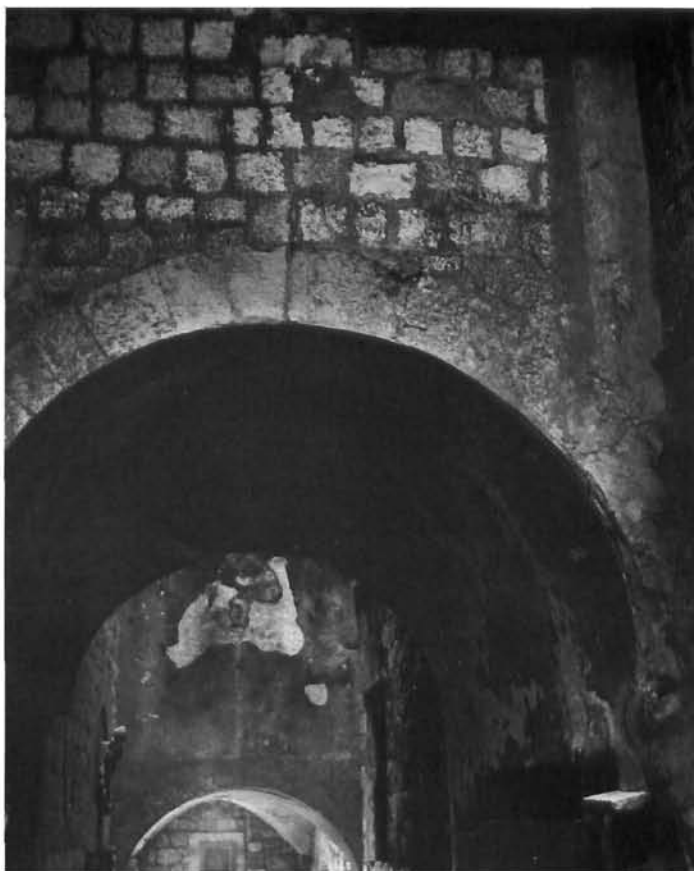
Fortificirani objekt na južnom kraju dvorišta izgrađen je uz jedno koljenasto suženje prolaza, koje podsjeća na slične ulaze primijenjene kod izolirano građenih fortifikacija.

Danas je na ovim objektima ostalo romaničko zide i romanički prozor na sjevernom objektu (kojeg zovu kula kod kuće Romano). Osim položaja koji je posve jasan, ovaj objekt na sjevernom kraju današnje Restićeve ulice očuvan je u svojoj visini, a i odnos zatvorene zidne plohe prema otvorenim dijelovima uvodi ga u grupu utvrđenih objekata. Vlasteoski pak

- stijepi prilazi i unutarnja dvorišta
- nadsvođeni prilazi
- zatvoreni ulaz

Dubrovnik, nizovi u Restićevoj ulici, tlocrt prizemlja, mj. 1:500 (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)
 Dubrovnik, rows of houses in Restićeva St, ground floor plan (Ivan Tenšek)

Nadsvodnja u Restičevoj ulici (foto: Krešimir Tadić)
Restića St (detail) (Photo Krešimir Tadić)

Cres, Zagrad, romanički luk (foto: Krešimir Tadić)
Cres, Zagrad, Romanesque arch (Photo Krešimir Tadić)

objekt na južnom dijelu znatno je stradao obnavljanjem. Tako je stradao velik dio zida i arhitektonske plastike renesansnih značajki. Niz smješten uz zapadni dio dvorišta stradao je u potresima, pa su na ovom dijelu uglavnom vrtovi povišene razine. Niz uz istočni dio dvorišta uglavnom je obnovljen, izgrađen vrlo kvalitetnom renesansnom i baroknom arhitekturom. Hijerarhijski pristup u izgradnji nije vidljiv samo u položaju (objekt na rubu ili u sredini dvorišta), već i u formatu i veličini površine na kojoj je kuća izrađena. Bez obzira na sva naknadna spajanja i pregradnje, vidljivi ostaci malih, skromnih kuća udaljeniji su od ulaza i izlaza u dvorište. Ostaci vanjskih kamenih stepeništa vide se na zidu jednog stambenog objekta zapadnog luka dvorišta, a na istočnoj liniji je vanjsko stepenište jedne kuće u funkciji.

Taj stambeno-gospodarski niz zajedno sa svojim dvorištem nalazi se na području omeđenom dvama gradskim zidovima. Sjeverni je zid omogućavao vođenje ulice s njegove unutarnje strane, dok je južni dobio paralelni unutarnji ulični prolaz tek potkraj 14. stoljeća (Ulica ispod mira).²⁷

Zanimljiv je usporedni primjer zatvaranja uzdužnog zajedničkoga srednjovjekovnog dvorišta u istočnom dijelu grada Cresa,²⁸ u Zagradu, u blizini gradskih zidina. Na ulazu u dvorište je romanički luk – jak kameni okvir vrata koja su ovdje dugo bila.

Statut iz 1272. godine i odluke Regulacije iz 1296. godine mijenjaju način života a time i organizaciju prostora Dubrovnika.

Novotrasirane ulice prelaze preko područja većih i manjih vlasteoskih stambeno-gospodarskih blokova. Uz takve poteze parceliraju se dijelovi, a objekti su tih novih prosjeka tipski, najčešće veliki 3 x 3 sežnja (oko 6 x 6 m). Zajednička dvorišta većinom nestaju, a katkad se ostatak dvorišta veže uz vlasteosku kuću i oprema kao individualni atrij.²⁹ U takvom su atriju klesane kamene klupe, dijelovi trijema za kojega klesari izrađuju lukove, stupove, kapitele, krune bunara i fine balustrade kamenog stepeništa. U takvim se prostorima ne spominju male kuće i kućerci ovisnih ljudi. Oni su i ranije pomalo napuštali ove zabrane. Socijalne promjene bile su u 13. stoljeću; robovi se spominju rjeđe, a sve je češće jedna vrsta unajmljenog radnika.

Tako se mijenjao prostor staroga grada, a predio Prijeko nakon požara postaje novoizgrađena zona ravnih, paralelnih ulica i malih samostalnih kuća za slobodne pučane, građane. Zajedničkih skladišta više nema. Svaka kuća ima svoje spremište, svoju konobu, svoju radionicu, malu trgovinu i svoj prostor za rad i život.

Nadgledanje, kontroliranje i zatvaranje usmjereno je prema vlastitoj kući, a svi zajedno brane se zidom i kulama izgrađenim na rubu prostranoga grada. Jačanje komunalne vlasti i izgrađivanje komunalne svijesti guši male partikularizme.

Zajedničkih prostora grada³⁰ – trgova i ulica – ima sada sve više, a otvoreni su i slobodni.

Dubrovnik, Prijeko, ulica (foto: Krešimir Tadić)
Dubrovnik, Prijeko, the street (Photo Krešimir Tadić)

Bilješke

1

»Tu nepravilnu strukturu određuju nekoliko gustih aglomeracija koncentričnog karaktera, oko kojih komunikacije kružno obilaze. Premda je većina tih aglomeracija doživjela značajne transformacije, napose u XVIII. i XIX. stoljeću, mi možemo u njima ipak uočiti dva osnovna elementa: jedan veći objekt oko kojega se grupiraju ostali manji i unutarnje dvorište – trg, kao zajednički prostor tako grupiranih objekata do kojega obično vodi tek jedan prilaz« (M. PRELOG, *Cres – građevni razvoj jednog malog, starog grada*, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, br. 4, Zagreb, 1963, str. 70).

2

M. PRELOG, *Dubrovnik*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, br. 1, 2, Zagreb, 1972. *Prilozi* (nacrt grada, presjeci i karte vrijednosti, visine, stanja i vremena izgrađivanja); D. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd, 1962; G. OSTROGORSKI, *O vizantijskom feudalizmu*, Beograd, 1969; I. i J. CURK, *Ptuj*, Ljubljana, 1970.

3

L. BERITIĆ, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958. Na str. 18 donesen je podatak o skidanju vanjskih stepeništa 1332. godine, a navodi se da je čak Stražnja ulica, kao najuža, nakon skidanja stepeništa mnogo zračnija i svjetlija.

4

O agrarnim odnosima, radnoj snazi i robovima vidi u djelima: J. LUČIĆ, *Prošlost dubrovačke Astoreje*, Zagreb, 1970; D. ROLLER, *Agrarnoproduktivni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII. do XV. stoljeća*, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 5, Zagreb, 1955.

5

Materijali kancelarijskih spisa često donose podatke o prodaji ili iznajmljivanju jednog dijela kuće, jednog stana (quarterium). O pojedinim dijelovima srednjovjekovnih kuća koje su bile izgrađivane za iznajmljivanje vidi u djelu: M. PRELOG, *Poreč – grad i spomenici*, Beograd, 1957, str. 78.

6

O odvojenom vlasništvu građevnog zemljišta i kuće npr.: »Die martis XXV julii (1284). Coram domino comite et juratis iudicibus Fusco Binçole et Michaelae de Cluno. C. Radosta Subba dimisit pro se Dragossium zupparium ad suum procuratorem ad petendum unam suam domum de lignamine positam in territorio Benedicti de Gondula. Et si necesse fuerit ad placitandum, sentenciam audiendum, in anima sua iurandum et omnia et singula faciendum. Qui ipse possit facere si presens esset« (*Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. III. Pripremio J. LUČIĆ, JAZU, Zagreb, 1988, str. 48, 121).

7

O odnosu ranosrednjovjekovnoga nepravilnog bloka i središta gospodarstava na izvangradskom području vidi u: M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980, str. 13.

8

C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik, 1955, str. 83 (spomenuta kuća navedena je u grupi do danas očuvanih iz ovog razdoblja).

9

»U velikom broju očuvanih romaničkih kuća postoji i jedna kuća-kula u blizini Željeznih, zapadnih vrata Dioklecijanove palače« (C. FISKOVIĆ, *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1952, str. 155). O kućama-kulama vidi: R. STROBEL, *Turm und Haus Typen in Regensburg*, Jahrbuch für Haus Forschung, Band 26, Münster/Westfalen, 1976; *Bologna – centro storico*, 1970.

10

Vrlo lijep nalaz jedne postojeće, iako pregrađene, srednjovjekovne kuće-kule objavili su konzervatori Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku 1988. godine (N. NAD, D. ŠIKIĆ, M. VETMA, *Blok Domino*, elaborat sanacije).

11

M. PRELOG, *Cres – građevni razvoj jednog malog, starog grada*,

Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, br. 4, Zagreb, 1963 (vidi kartu vremenske izgrađenosti).

12

M. PRELOG, *Dubrovački Statut i izgradnja grada (1272-1972)*, Peristil, br. 14-15, Zagreb, 1971/72. U ovom izuzetnom tekstu za povijest naše gradogradnje, koji prethodi Prelogovoj knjizi *Srednjovjekovni grad na istočnoj obali Jadrana*, navedene su osnovne faze razvoja srednjovjekovnog Dubrovnika s posebno istaknutim težištem na odjek odluka Statuta, na izgrađivanje komunalne svijesti i na velike rezultate koji proizlaze iz takva stava.

13

Arheološka istraživanja obavio je Dubrovački muzej (prof. R. Menalo i dipl. inž. arh. J. Peković) u organizaciji Zavoda za obnovu Dubrovnika.

14

L. BERITIĆ, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb, 1955; ISTI, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, br. 10, Split, 1956.

15

Na liniji gradskog zida u sjevernom dijelu spominju se i kule, npr. kula Marina Celippe: »Die XXIII januarii (1281.) Rag. etc. Ego quidem Leonardus de Cessigusso confiteor quod domum meam de lignamine, positam in territorio Marini Celippe ex parte orientis apud turrim dicti Marini, venditi et donavi Johanni de Piçinego pro. s. d. gr. decem et septem et dimidio, quos recepi ab eo, ut dictus Johannes etc. Et obligo me etc. Hec antem etc. Testis Vitalis Binçola, iudex« (G. ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. I, JAZU, Zagreb, 1951, str. 124).

16

O dubrovačkim vlasteoskim rodovima vidi: I. MAHNKEN, *Dubrovački patricijat u XIV. veku*, SAN, Beograd, 1960.

17

Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, vol. IX, *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*. Ed. V. Bogišić et C. Jireček, Zagabriae, MCMIV, pag. 110-111.

18

Ovdje donosimo dio odredbe Regulacije iz 1296. godine: »...et in fine illius termini dimitatur via una palmarum decem in latitudine. Que quidem via transeat inter territorium monasterii s. Mariae de Melita et domum Ursicii Cereve et intret per portam hedifficatum in muro, per quam intratur ad territoria illorum de Gondula, et taliter discurat usque ad murum civitatis veteris« (*Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, vol. IX, *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*. Ed. V. Bogišić et C. Jireček, Zagabriae MCMIV, pag. 198-200).

19

Dio ugovora o zamjeni posjeda iz 1282. godine glasi: »Die XVII julii. Rag. etc. Nos quidem Benedictus et Damianus, filii quondam Valii de Gondula et Pasqua Volcassii confitemur quod fecimus inter nos tale cambium, iam sunt duo anni trasacti, videlicet quod nos dicti Benedictus et Damianus dedimus dicte Pasque territorium nostrum, quod ipse Pasqua circumdedit muris et confiniat a partibus montis et pelagi cum territoriis nostris et a parte orientis cum territorio dicti Pasque et Damiani fratris eius, et a parte occidentis cum via que est inter territoria nostra et dictionum Pasqua et Damiani, ut ipse Pasqua dictum territorium cum omnibus suis pertinentiis habeat et possideat et de ipso perpetuo sine... (G. ČREMOŠNIK, *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. I, JAZU, Zagreb, 1951, str. 335). »U Trogiru se ta privatna dvorišta u toku 13. stoljeća spominju riječju 'cortis' 'cutille', a jednom i 'curia'. Oko kuća postoje i ogradni zidovi 'murus circuitus' i ograđeni prostori zvani 'paratinee' ili 'paratigne' u kojima su često kućerci i potleušice 'camarde'. U to doba paratinee se spominju i u Splitu. Splitski zakonik spominje prolaze 'auditum' i dvorišta 'curtis'« (C. FISKOVIĆ, *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1952, str. 154). Za analizu gradskog tkiva Venecije vidi: S. MURATORI, *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Palladio I-II, Roma, 1959; P. MARETTO, *L'edilizia gotica veneziana*, Palladio III-IV, Roma, 1960.

20

C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Zagreb, 1955, str. 69, 70 (O utvrđenjima vlastele van Dubrovnika).

21

A. SOLOVJEV, *Ordines Stagni*, Istorisko pravni spomenici, SKA, knj. I, Beograd, 1936. Najpotpuniji prikaz zahvata osnivanja Stona, podjela gradskog prostora članovima dubrovačkih vlasteoskih rodova i izgradnje velikoga utvrđenog sistema dao je Lukša Beritić u djelu *Stonske utvrde*, izdanom u Dubrovniku 1958 (ranije izdanom u Analiama Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, III, 1954, IV-V, 1956). M. PRELOG, *Prostorno planiranje i kulturna baština jadranske obale*, Arhitektura br. 93, 94, Zagreb, 1967.

22

N. VEKARIĆ, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1989.

23

N. GRUJIĆ, *Dubrovnik – Pustijerna. Istraživanja jednog dijela povijesnog tkiva grada*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, br. 10, Zagreb, 1986.

24

Srdačno zahvaljujem kolegi Josipu Stošiću, koji me je svojedobno uputio prema načinu rješavanja prostornih problema ovog užeg područja.

25

B. TADIĆ, *Analiza sjevero-istočnog dijela povijesne jezgre Šibenika*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, br. 11, Zagreb, 1987.

26

R. EGLE TRINCANATO, *Venezia minore*, Milano, 1948; P. MARETTO, *L'edilizia gotica veneziana*, Palladio III-IV, Roma, 1960.

27

L. BERITIĆ, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958 (str. 20: o rušenju kuća i trasiranju ulice).

28

M. PRELOG, *Cres – građevni razvoj jednog malog starog grada*, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, br. 4, Zagreb, 1963 (karta vremenske izgradnje); ISTI, *Jadranska obala: prostor i vrijeme*, Život umjetnosti, br. 5, Zagreb, 1967.

29

O detaljima individualnih dvorišta 14. stoljeća vezanih za raskošnije kuće vlastele vidi: C. FISKOVIĆ, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik, 1955, str. 80-82.

30

»Izražavajući odnose *pojedinacnog i zajedničkog*, susjedstvo se u prostoru određuje stvaranjem zajedničkih prostora na različitim razinama, od uličica koje krivudaju između nepravilnih sklopova kuća pa do velikih ulica, koje protječu cijelim gradskim tkivom, od posve malih proširenja ulica sa sitnim svetištem u nekom kutu pa do velikih trgova na kojima se nalaze veliki hramovi grada. Upravo ti zajednički prostori, a prije svega *ulice*, osnovni su elementi gradskog prostora, i već se od najstarijih vremena pojam grada izjednačuje s određenim sustavom ulica. Iz tog izjednačavanja pojma grada i sustava ulica ponikli su i najstariji, najtrajniji, planovi gradova. To su planovi što organiziraju gradsko tkivo sustavom ulica koje se sijeku pod pravim kutem ('ortogonalni sistem', 'uzorak šahovske daske')« (M. PRELOG, *Grad kao umjetničko djelo*, Život umjetnosti, br. 22, 23, Zagreb, 1975, str. 20).

Summary

Marija Planić-Lončarić

Shared Spaces in the Residential Zones of Medieval Dubrovnik

The term »shared spaces« here refers to courtyards enclosed by city blocks. In the earlier periods of the Middle Ages these blocks were irregular in shape, but became regular later. Along with the courtyards, these blocks consisted of individual buildings housing the owners and their dependents: servants and slaves. The owner of the block lived in the part facing the street; the dependents lived close to their master's storehouses inside the block, which was reached through a narrow blind passage very often roofed over, and fortified as well as locked. Today there are very few surviving housing blocks dating from the early medieval period of Dubrovnik (an example is the block between Stulli Street and Kneza Krvaša Street). A developed specimen of such a small feudal urban segment is situated in the block between Pracat and Božidarević St. Although it is essentially of the same type as the earlier one (based on the hierarchic relation between the position and size of the owner's dwelling and that of his dependents), the later type has a more elaborate way of connecting the yard with the dense urban texture around it, including the neighbouring streets. The elongated common courtyard of today's Restića St. is only one possible variant of such units. This is a closed yard, protected on both ends by houses-towers.

The Statutes of 1272 and the Regulation of 1296 marked the end of such communities. New streets were constructed right through such blocks, slavery was abolished and we now more often encounter the labourer hired to do a specific job. The growing number of free commoners who inhabited the city now lived in new zones of free, individual housing (such as the communal blocks in Prijeko St). The shared spaces now became the squares and streets which are more numerous, which are broader as well as more open.